

Gabriel, Jiří

Pronikání darwinismu do českých zemí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1987, vol. 36, iss. B34, pp. [7]-18

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106580>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ GABRIEL

PRONIKÁNÍ DARWINISMU DO ČESKÝCH ZEMÍ

Vědecký a světonázorový význam Darwinovy teorie vzniku druhů přírodním výběrem (aplikované potom i na člověka) ocenili už Karel Marx a Bedřich Engels, když ji jako „grandiózní pokus o důkaz historického vývoje v přírodě“ označili za jeden z velkých objevů (vedle důkazu přeměny energie a objevu organické buňky), kterými byly „vysvětleny a svedeny na přirozené příčiny hlavní procesy přírody“; darwinismus dal tím v této oblasti „smrtnou ránu teologii“ a poskytl přírodně historický podklad pro dialektickomaterialistický filozofický názor.

Český překlad Darwinova spisu O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život vyšel teprve v roce 1914, tj. pětapadesát let po vydání anglického originálu.¹ S prvními reakcemi na Darwina se však u našich přírodovědců a filozofů setkáváme už od počátku šedesátých let; jejich časopisecké příspěvky a pozdější knižní publikace dokládají, že si uvědomovali závažnost descendenční teorie, jejího obsahu i jejich výkladových principů, a to nejen pro biologii a přírodovědu vůbec, ale i pro filozofii a další oblasti kulturní aktivity. Patrně první u nás otištěnou informací o Darwinovi je ještě stručné heslo „Darwin“ v Riegrově Slovníku naučném z roku 1862; jeho autorem byl liberálně konzervativní novinář a publicista Jakub J. Malý,² což svým způsobem napovídá, že i u nás se při obecném zájmu o darwinismus budou jeho interpretace a hodnocení různit a že rozdílně budou domýšleny i jeho společenské důsledky.³

Podobně jako byla Darwinova koncepce vývoje druhů připravována předcházející prací teoretickou i praktickou,⁴ měla jakási svá předznamenání i česká recepce darwinovského evolucionismu. Myšlenka vývoje jako procesu, v němž vznikají stále nové kvality, se totiž neobjevuje až s darwinismem (konstatoval to už Emanuel Rádl ve svých Dějinách vývojových teorií v biologii XIX. století, v kapitole Darwinismus v Čechách⁵), tak jako potom není zase vázána jenom na darwinismus. Ve čtyřicátých letech se česká filozofie, začínající se výrazněji hlásit o slovo v kulturním životě obrozujícího se národa, nechává inspirovat německou klasickou fi-

lozofii. Její nejlepší představitel Augustin Smetana se na základě „fenomenologie ducha“, tj. vývoje vědomí postupujícího od jeho bezprostřednosti k sebeuvědomění, pokouší vyjádřit „genezi člověka a jeho postupného utváření v dějinném procesu“.⁶ Fyziolog Jan Evangelista Purkyně, ovlivněný Schellingovými přírodní filozofickými dialektickými spekulacemi, uvažuje ve svých *Papierenstreifen* z konce čtyřicátých let o tvůrčí síle, jež je v neustálém pohybu a tak vytváří dějiny přírody; o dvacet let později píše pak v *Austria polyglotta* s uznáním nejen o tom, „co Darwin o rozplemeňování některých druhů rostlin a zvířat duchaplně pronáší“, ale pokouší se ještě aplikovat darwinovský „boj o život“ na výklad vývoje národů.⁷ Ve 40.—60. letech počítali s revolučním vývojem společnosti představitelé české radikální demokracie; jejich argumentace ve prospěch společenského pokroku nebyla sice filozoficky příliš propracována, dobře však ukazuje, že silné podněty pro evolucionistické myšlení přicházely vždy i z oblasti života společnosti, jejích rozporů a zápasů.

Bádání z poslední doby však připomnělo, že i v českých zemích, především na Moravě, byly už koncem 18. století pocíčovány jako velmi aktuální teoretické otázky, jež souvisely s pěstitelskými snahami vinařů a chovatelů domácích zvířat.⁸ Například činností moravského šlechtitele ovcí F. Geisslerna († 1824) a v Brně působícího přírodovědce Ch. C. Andréa († 1831) a dalších se vytvářelo prostředí podněcující k badatelské práci v přírodovědě i mnichy ze starobrněnského augustiniánského kláštera F. M. Klácela a Gregora Mendela. Hegelovec *František Matouš Klácel* (1808—1882) už ve čtyřicátých letech experimentoval na pokusné klášterní zahrádce s hrachem a brambory (studoval proměnlivost jejich znaků); botanikou a mineralogií se znovu zabíral i po období své veřejné a politické činnosti v letech 1848 až 1852; přírodovědu tehdy označoval dokonce za „svědomí ušlechtilého člověka“. Nepřekvapuje proto, že se v jeho pozůstatosti objevil i text (pravděpodobně podklad pro přednášku) nazvaný „Darwin“, dokládající, že Klácel se i na americké půdě (tedy po roce 1869) nejen vracel k problematice vývoje jako k jedné z klíčových otázek přírodovědy i filozofie, ale že právě Darwinova teorie se mu zdála harmonizovat s jeho vlastní filozofickou koncepcí.⁹ V textu, v němž se snaží vystihnout podstatu a vědecký i filozofický význam Darwinova učení, věnuje hodně místa „přirozené selekci“ a „boji o život“, přičemž myšlenku přirozené selekce promítá i do společenských poměrů; jeho představy o postupném zušlechťování člověka a společnosti mají v sobě prvky utopické eugeniky. Ideu evoluce spojuje se systematikou živé přírody a aplikuje ji na myšlení a jazyk. Svým důrazem na dosah darwinismu pro světový názor moderního člověka připomíná herbartovce G. A. Lindnera, který Darwinovo učení o vývoji považoval za jeden ze zákonů exaktní filozofie. Podle polemického charakteru přednášky můžeme soudit, že měla přispět k rozšíření darwinismu i k jeho obraně před povrchními a dogmatickými kritikami a odpůrci. (Z textu je zřejmé, že Klácel znal i práce E. Haeckela, tehdy nadšeného propagátora darwinismu na evropském kontinentě.¹⁰)

Příklad botanizujícího filozofa Klácela ukazuje, že Darwinovo učení o vývoji druhů muselo u nás vyvolat pozornost především samotných biologů, zejména těch, kteří pracovali v morfologických a taxonomických

disciplínách. V naší antologii je zastupuje *Ladislav J. Čelakovský*, první český profesor botaniky na pražské univerzitě, jedna z nejpřednějších postav české biologie 60.—90. let. Čelakovského odezva na darwinismus je odpovědí výrazné badatelské osobnosti na novou teorii dalekosáhlého metodologického a filozofického dosahu, i když se její celkové nadšené ocenění spojuje se zdrženlivostí nebo i kritickými výhradami tam, kde ho vlastní vědecké zkušenosti a dedukce přivádějí k jinému vidění věci. S kladným hodnocením darwinismu nebyl Čelakovský osamocený. Od poloviny sedmdesátých let psal o něm podobně i profesor zoologie, srovnávací anatomie a embryologie *František Vejdovský* (1849—1939), a to nejen v příspěvcích popularizujících a příležitostných (O nových směrech vědeckého přírodopytu, *Vesmír* 1876; K sedmdesátým narozeninám K. Darwina, *Lumír* 1879), nýbrž i ve své vlastní odborné práci (Učebnice všeobecné zoologie, 1898). Podle Vejdovského darwinismus představuje počátek nové etapy v přírodních i všech ostatních vědách, a to nejen pro svůj samotný obsah, nýbrž i pro podněty, jež přináší pro další bádání, včetně bádání o člověku a o společnosti. S upřímným zaujetím pro darwinismus polemizuje i s některými námitkami proti němu tehdy vznášenými, zejména představují-li návrat k překonaným idealistickým teleologickým koncepcím (také v Nägeliho „principu zdokonalování“ jako „vnitřní příčině změn“ nevidí nic jiného než přežívání „tvořícího pudu“ staré fyziologie). Podobně jako už Čelakovský (a potom i většina dalších stoupenců darwinismu u nás) byl však i Vejdovský přesvědčen, že Darwin při vysvětlování vývoje druhů přecenil roli přirozeného výběru; nepopřel působení přirozeného výběru, kladl ho však vedle dalších činitelů, mj. i Lamarckových faktorů přizpůsobení zevním podmínkám a dědičností získaných vlastností. Mezi vědce, kteří u nás přispěli k tomu, že vlivem Darwinových knih byl evolucionismus „integrován do biologického výzkumu s neotřesitelnou samozřejmostí“, zařazují historikové české přírodovědy i dalšího z tehdy nejpřednějších českých biologů, profesora zoologie na české univerzitě v Praze a ředitele geologicko-palontologických sbírek Národního muzea *Antonína Friče* (1832—1913). Ze žáků těchto zakladatelských osobností české biologie, kteří s porozuměním a sympatiemi psali u nás o Darwinovi a darwinismu v období do konce 19. století, připomeňme ještě alespoň botanika *Josefa Dědečka* (1843—1915), autora hesla „Darwin“ v *Ottově Slovníku naučném* (VII. svazek, 1893), zoologa *Viléma Kurze* (1847—1902), autora obsáhlého výkladu o darwinismu v citovaném svazku *Ottova Slovníku*, a entomologa *Františka Klapálka* (1863—1919), prvního českého překladatele *Vývoje druhů* a autora darwinovsky orientovaných popularizujících článků v *Osvětě* a *Lumíru* o vývoji živočichů. Světonázorový dosah Darwinova učení zdůraznil brzy po vydání *Vývoje druhů* i zakladatel české geologie, univerzitní profesor geologie a mineralogie *Jan Krejčí* (1825—1887), když v článku *Člověk a příroda*, uveřejněném v *Živě* 1866, ho uvítal jako významnou podporu myšlenky o přirozeném, tj. v přírodě samé spočívající příčině všech proměn neústrojné i ústrojné hmoty.

První český filozof, který si uvědomil filozofický význam Darwinovy přírodovědecké teorie, a proto „vpracoval Darwinovy principy do své etiky a sociologie“¹¹, byl *Gustav Adolf Lindner* (1828—1887). Lindner tím

jako první z českých herbartovců pomocí Darwinovy „geniální teorie o vzniku druhů“ (a později i pomocí spencerovského evolucionismu) překonává statičnost, antidialektičnost Herbartovy filozofie. V eticky laděné Záhadě štěstí (1868), v Lindnerově „nejosobitější knize“ (J. Král), připsané „tém, kdož žijí bez štěstí“, se autor s pomocí „přírodovědeckého“ Darwina pokusil odmítnout tehdy módní schopenhauerovský pesimismus: Vše organické se účastní boje o existenci (boj je „pratvarem světového pochodu“), avšak zákon přírodního výběru vede k tomu, že v procesu neustálého ničení jedinců příroda nakonec „slaví tichý triumf lepšího nad horším“. Lindner soudil, že k obdobnému výsledku by se dopracoval i „morální“ Darwin, tj. Darwin studující zákony lidského světa: rovněž ve společnosti zaniká, co není hodno dalšího trvání. V sociologicky zaměřených Myšlenkách k psychologii společnosti (1871) tento svůj „darwinovský“ motivovaný sociologický optimismus ještě zdůraznil; přírozený výběr ve společenském boji o život směřuje k nejlepším jedincům a „vykonává se také mravní výběr lidského plemene a zdokonalování společenského organismu“. V úvodu této své nejvýznamnější knihy (zakládající u nás sociální psychologii) a potom v přednášce Filozofie učitelkou učitelů (ve shrnující kapitole o významu darwinismu)¹² Lindner chválí Darwina za to, že nám s konečnou platností základní „kosmický zákon obecného vzájemného působení“ představil jako „jednotný zákon vývojový“, a proto také jeho zákon evoluce — s učením o spolupůsobení organické setrvačnosti („paměti hmoty“, dědičnosti) a přizpůsobivosti („fantazie hmoty“) — přiřadil k dosavadním třem „světovým zákonům“, s nimiž musí počítat každá exaktní filozofie.¹³ (V Myšlenkách k psychologii společnosti se Lindner pokusil aplikovat Darwinovu vývojovou teorii i na některé dílčí problémy, například — podobně jako Klácel — na vznik a proměny jazyka.) Přes všechno své kladné hodnocení darwinismu a pokusy o jeho začlenění do vlastních filozofických úvah zůstává Lindner herbartovcem, idealistickým myslitelem. Svědčí o tom i jeho teleologismus, pracující s představou „dokonalosti“ („ideou dokonalosti“) jako cíle, který se uskutečňuje účely danými přírodní nutností. Idea dokonalosti (v etice herbartovská praktická idea představující jeden ze základů hodnocení, na nichž spočívá individuální i společenská mravnost) souvisí s obrazem vesmíru jako soustavy vzájemných působení, harmonické jednoty, s obrazem, který se pro naše „shrnující představování“ uplatňuje jako objektivní účelnost. Lindner také nevyloučil, aby se jako „bůh“ interpretoval předpokládaný „jednotný bod“, v němž se prý „proniká celá soustava vzájemných působení“.

Ještě soustavněji než Lindner se z našich herbartovců zabýval darwinismem Josef Durdík. Protože Durdíkovi je věnován v druhém svazku Antologie medailón s ukázkami z díla, můžeme zde jen připomenout, že zájem o darwinismus lze u něho sledovat od konce šedesátých let. Durdík začal vystupovat nejen jako nadšený propagátor darwinistického evolucionismu (prý jediné pozitivní teorie o vzniku rostlinných a živočišných druhů), ale i jako její filozoficky obhájce. Z tohoto hlediska je charakteristický zejména jeho spis Darwin und Kant, který Durdík začal psát po své návštěvě u Darwina v Anglii v roce 1875.¹⁴ K podpoře Darwinova učení měla posloužit Kantova autorita: tak vývojová teorie prý odpovídá Kantovu požadavku studovat všechny jevy podle zákona kauzality; na Kantovo

rozlišování toho, co je (Sein), a toho, co býti má (Sollen), nedbají ti, kdož odmítají teorii boje o život jako učení odporující křesťanské morálce a humanismu vůbec. Protože se však Durdík, stejně jako Lindner, nedokázal osvobodit od vlivu teleologie, tvrdil (arci neprávem), že se darwinismus shoduje i s Kantovým uznáváním principu účelnosti v pojmání složitých ústrojných organismů.¹⁵ Správně však Durdík předpokládal, že se Darwinova teorie, navazující na dosavadní vývojové koncepce, bude dále rozvíjet a v některých ohledech i opravovat, že však už nic nepopře její základní evolucionistickou myšlenku. Viděl v ní proto na druhé straně i vědeckou podporu vlastního ontologického stanoviska, jak ho vyjádřil ve svém habilitačním spise Leibniz und Newton (1869).

Pro celkový Durdíkův filozofický postoj je však příznačné, že nedoporučoval uplatňovat darwinismus na umění (umělecké myšlení); nikoli však proto, že by samu aplikaci přírodovědné koncepce na tuto oblast považoval za nenáležitou, nýbrž proto, poněvadž prý darwinismus tu vede k materialismu. Takových důsledků darwinismu v umění se však nebál další náš herbartovsky orientovaný „přivrženec Darwinův a Haeckelův“, filozof, estetik a teoretik umění *Otakar Hostinský* (1847—1910). Dokládá to jeho studie Darwin a drama (Lumír 1873) a poznámky o darwinismu v některých dalších článcích (např. *Disonance*, Lumír 1874; *O realismu uměleckém*, Květy 1890). Zájem o darwinismus souvisel u Hostinského především s jeho snahou jít za hranice herbartovského spekulativního estetického formalismu, a to vytvořením „na vlastních nohou stojící“ teorie umění a estetiky, opírající se o soudobou přírodovědu a hledící ke společenské funkci umění. Podle Hostinského nelze Darwinovo dílo obehnat zdí a omezit jen na říši přírodní vědy; „vztahuje se k celému názoru světovému“. Proto rovněž v umělecké tvorbě i ve vědách o umění je třeba zužitkovat ve svůj prospěch znalosti přírodních zákonů; „ideálnosti umění“ styk s přírodou a přírodními vědami nepřekáží, protože umění se zabývá člověkem — a přírodověda učí o člověku. „Vytrhnout člověka naprosto z jeho souvislosti s přírodou znamenalo by as tolik, jako odepříti rostlině půdu, z níž vyrůstá, v níž prospívá, do níž se vrací. Jestli tudíž zřejmo, že, pokud podmínky a zjevy života jsou společné i člověku i zvířeti, platí pro oba tentýž zákon.“ Také v lidské společnosti, soudil Hostinský, se na jejím vývoji podílejí boj o život (v podobě snahy po sebezachování, sebeosvědčení a sobectví) a pohlavní výběr (láska). Ty jsou také stálou látkou dramatického básnictví; dramata se jeví jako „malé, zakončené, samostatné, arci též idealizované epizody velkolepého boje všech proti všem, jenž neustále vládne jak přírodou, tak společností“. Hostinského aplikace Darwina na drama a umění vůbec nedoceňovala sice objektivní kvalitativní rozdíl mezi „první“ a „druhou“ (lidskou) přírodou,¹⁶ nicméně v dané situaci sedmdesátých let Hostinský v ní našel významnou oporu ve svém řešení otázky umělecké pravdivosti (jako „věrnosti obrazu čili shody jeho s tím, co představuje, se vzorem nebo předmětem jeho“) a ve svém boji za realismus vůbec.¹⁷

Z jiných filozofických pozic než Lindner, Durdík a Hostinský se k darwinismu dostával tvůrce sokolského programu, estetik a teoretik umění *Miroslav Tyrš* (1832—1884). Přijetí darwinovského evolucionismu bylo u něho ideologicky připraveno jeho vztahem k Schopenhauerově filozofii

(kterou se zabýval už v padesátých letech, podobně jako spoluzakladatel Sokola Fügner) a zároveň k filozofii Feuerbachově. Josef Tvrďý ve svých článcích o Tyršovi¹⁸ ukázal nejen, co Tyrš přijímal od Schopenhauera (v ontologii, etice a estetice; že mu jeho filozofie vyhovovala i jako „ztělesnění novohumanistického směru“ jdoucího od Wickelmanna k romantikům) a čím ho upoutal Feuerbach (důrazem na lidství, na myšlenku, že člověk se stává člověkem teprve ve společnosti a že úkolem právě filozofie není tvořit knihy, ale lidi), ale především, co pro něho znamenal darwinismus: Darwinovu teorii Tyrš pochopil jako vědecké a filozofické překonání pesimismu a pasivity, v němž ústí Schopenhauerovo učení o vůli k životu jako slepém pudu k existenci, plodícímu stálý vzájemný boj všech tvorů a tím i nekonečnou bídu světa. Tyrš měl za to, že Darwinova koncepce bere boj o život jako nutný předpoklad vývoje a pokroku; proto jestliže Schopenhauerův voluntarismus odvrací od praxe, od společenské aktivity, Darwinova teorie k ní přímo vyzývá. Přírodněfilozofických otázek se Tyrš dotýkal jen okrajově, nicméně koncem sedmdesátých let pod vlivem Darwinova evolucionismu poznamenává, že při výkladu přírody se schopenhauerovské ideje-formy, tj. vůle objektivovaná na jednotlivých stupních existence, „nesmí co formy ustálené pojímati, jako to činil Schopenhauer“; i nadále však s nimi počítá a chápe je jako „podněty vývoje z forem nižších k útvarům vyšším a dokonalejším“. (To byl jeden z důvodů, proč Tvrďý napsal, že „Tyrš, přejav teorii Darwinovu, nepřestal být schopenhauerovcem“.) Tyršovi však i v souvislosti s darwinismem šlo (jak o tom svědčí např. jeho stať *Náš úkol, směr a cíl* v prvním čísle prvního ročníku Sokola, 1871) především o problémy společenské, o filozofii dějin; na místě „biologického druhu“ je v jeho úvahách nejčastěji „národ“. Výsledkem Tyršovy aplikace darwinismu na lidské bytí je jakýsi voluntaristicko-etický chápání „sociální darwinismus“: „boj“ je v podstatě bojem mravním, úsilím o mravní zdokonalení, zušlechtění, a při selekci jde zase především o „očištění celku od toho, co již samo o sobě zchátralo“. Tyršův darwinismus se tak nakonec rozplývá ve výzvách „k boji o sebe samotného“ (v každodenní drobné práci), ke službě celku.

Teoretickou a osvětovou činností našich přírodovědců a filozofů se darwinismus od poloviny šedesátých let (v jeho různých modifikacích) stával součástí ideového života české společnosti; svou povahou odpovídal objektivní potřebě jejích liberálních složek orientovat se na výsledky novodobé vědy a na nich založeně svetonázorové koncepce. Vzhledem k celkové zaostalosti českých poměrů se darwinismus mohl stát ideovou posilou svobodomyšlné části národní společnosti zejména jako oponent oficiálně podporované náboženské a klerikální ideologie. Tak chápal darwinismus i *Eduard Grégr* (1829—1907), osobnost známá především z mladočeské liberální politiky poslední třetiny 19. století. Grégr však začínal jako přírodovědec-lékař; v letech 1855—1862 byl asistentem J. E. Purkyně, z jehož podnětu také psal do *Živy antropologicky zaměřené příspěvky*. Za jeden z nich (*Člověk v poměru k živočišstvu*, 1856) byl u nás později počítán dokonce mezi „předchůdce Darwinovy“.¹⁹ K Darwinově evoluční teorii se Grégr veřejně přihlásil v článku *Darwin o vzniku rostlin a živočichů na naší zemi* (*Květy* 1865—1866). Meze jeho sociálních aplikací darwinismu, „přírodnického“ přístupu ke společenským problémům, ilustruje ná-

zorně studie Věčný boj (otištěná rovněž ve Květech 1865—1866), vysvětlující válku jako „boj o život“, v němž příroda sama „přirozeným výběrem“ sleduje zdokonalení člověčenstva. Je možné, že ústřední pojmy Darwinovy evoluční teorie podporovaly Grégrovu politickou aktivitu, jeho odmítání politiky pasivní rezistence. Pozitivně se Grégrovo ocenění darwinismu projevovalo v jeho redaktorské a vydavatelské činnosti. V jeho nakladatelství vycházely mimo jiné i silně protiklerikální a protinábožensky orientované brožury dalšího českého stoupence darwinismu, „padařovského sedláka a filozofa *Alfonse Štastného* (1831—1913).²⁰

V oblasti filozofie náboženství a ontologie nachází své vyústění recepce Darwinova a Haeckelova evolucionismu u *Josefa Adolfa Bulovy* (1840 až 1903). Podobně jako Grégr byl i Bulova absolventem lékařské fakulty; na rozdíl od Grégra zůstal však věrný svému lékařskému povolání, a proto se při svých obhajobách darwinismu nenechával tak vázat společenskými, politickými ohledy. Svou knihou *Výklad života ze zákonů přírodních* už v roce 1874 významně přispěl k poznání Darwinových prací u nás, včetně jeho *Vzniku člověka*. Její druhé vydání v roce 1904 řadí Bulovu k těm autorům, kteří u nás psali s uznáním (i když nikoli s bezvýhradným souhlasem) o darwinismu v prvním desetiletí našeho století (např. fyziolog Eduard Babák, 1873—1926; zoolog Alois Mrázek, 1868—1929; botanik Karel Domin, 1882—1953).²¹ U Štastného a Bulovy se v souvislosti s darwinovským evolucionismem poprvé bezprostředně a vyhraněně formuluje problém náboženství, a to jako jeho úplného odmítnutí (Štastný), nebo jako kritiky jeho dosavadní (teistické) podoby (Bulova). Tím také oba předznamenávají české volnomyšlenkářské hnutí, jež se u nás stává jakýmsi souputníkem nastupujícího pozitivismu.²² (Obecně lze říci, že darwinismus byl jednou z hybných pák, jež u nás v poslední třetině 19. století napomáhaly šíření scientismu a tím ve filozofii i přechodu od herbartismu k pozitivismu.)

Protiklerikálnímu a protináboženskému vyznění darwinismu byl přisuzován velký význam i v českém sociálně demokratickém hnutí, které ovšem darwinismus přivítalo především jako vývojovou teorii. Sociální demokraté byli přirozeně stoupenci myšlenky vývoje a v Darwinově učení (stejně jako např. v hypotéze Kant-Laplaceově) viděli její přírodovědecké potvrzení.²³ Nejrozsáhlejší výklad darwinismu v tehdejším sociálnědemokratickém tisku podal první redaktor brněnské *Rovnosti Pankrác Krkoška* (1861—1888), když v roce 1886 odpovídal v *Rovnosti* na otázku, „co je to descendenční teorie?“²⁴ Představuje ji jako „názor o vzniknutí všeho tvorstva ústrojného, tj. všech rostlin a zvířat, i člověka, jež zastával Charles Darwin /.../,“ že „jeden tvor vyvíjel se ze druhého, že bylo tu jakési sestupování, jakýsi rozvoj od jednéh druhů tvorstva ke druhům jiným“, jako názor opírající se o tři „skutečné pravdy“: o pravdu neobmezené rozplodivosti, dědičnosti a individuálnosti (jeden tvor se nikdy nerovná druhému). Z těchto principů, pokračuje Krkoška, se u Darwina odvozuje „úkaz zvaný boj o bytí“, který vede zase k tomu, že se „vždy zachovává tvor k životu nejvíce schopný“. Působením „ustavičného výběru“ mohlo v dlouhém procesu „veškeré tvorstvo vzniknouti z několika málo nedokonalých tvorů, které v pradávných dobách na naší planetě žili“; předkové člověka byli pak „tvorové podobní asi nynějším opicím“. Při svém vý-

kladu darwinismu se Krkoška omezil na svět ústrojného tvorstva, řada dalších příspěvků uveřejňovaných od počátku osmdesátých let v sociálně-demokratickém tisku se však s pomocí Darwinova „boje o život“, „přirozeného výběru“ („působením přírody“) pokoušela vykládat i jevy společenské, např. hospodářský boj, spory mezi národy a státy, kulturní vývoj.²⁵

Sociálnědemokratická propagace Darwinova učení měla (přes všechno své často zjednodušující vidění problémů) velký význam pro jeho kladné hodnocení v obecném povědomí. Darwinismus se totiž v českých zemích prosazoval ještě obtížněji než jinde; Eduard Grégr to jednou vyjádřil povzdechem: Vyslovit jméno Darwin jest u nás velezrada! Hned od počátku se darwinismus setkával s odporem u „zastánců názoru náboženského“ (jak to formuloval František Krejčí). Jejich stanovisko vyjádřil např. Matěj Procházka (autor křesťanskosociálně orientované *Dělnické otázky*) v článku *Opět o darwinismu*, otištěném v roce 1871 v *Časopise katolického duchovenstva*. Procházka v něm odmítá darwinismus nejen proto, že sám připouští změny jen v rámci druhu, ale především pro jeho „materialismus“, podle něhož prý člověk je jen hmota bez ducha, „družebným čili společenským hovadem“. S odvoláním na Herbarta pak uzavírá, že „účelné uspořádání organismů zůstává nedotknutelným tajemstvím, k němuž klíč na cestě k vědění nemůže podán býti“.

Básník Jaroslav Vrchlický na počátku devadesátých let už jakoby s definitivní platností označil Darwina za jednu z nejvýznamnějších osobností 19. století,²⁶ vědecké a filozofické diskuse o darwinismu pokračovaly však dále, a to ve světě i u nás. Reakce české filozofie na Darwinovo učení se na přelomu století výrazně diferencuje spolu s tím, jak se stále více různí filozofická orientace jejich představitelů. V roce 1909 situaci dobře naznačily dvě události, které připomínaly, že od Darwinova narození uplynulo sto let: společné zasedání Přírodovědeckého klubu a Jednoty filozofické a vydání *Rádlových Dějin vývojových teorií v biologii XIX. století*.

Na slavnostní schůzi našich předních vědeckých společností byla znovu hodnocena Darwinova vědecká práce a její filozofický význam.²⁷ Botanik Bohumil Němec (1873—1966) doložil, že Darwin byl velkým přírodopytcem už pro své speciální botanické studie, jeho největším přínosem jako „teoretizujícího přírodovědce“ bylo však zdůvodnění evoluční myšlenky, jež se ukázala být velmi plodná, a to bez ohledu na to, že sama Darwinova koncepce vývoje byla v některých aspektech podrobená kritice (např. jeho pojetí přirozeného výběru). František Krejčí ve své přednášce (mnohem výrazněji než ve své knize *O filozofii přítomnosti* z roku 1904) charakterizoval darwinismus jako jednu z těch „vědeckých vymožeností, které způsobují myšlenkovou revoluci a nutí lidstvo nazírat na svět v jejich smyslu a zařizovat život individuální i společenský podle nich“. K největším zásluhám darwinismu patří, že „teleologickému principu zasadil smrtelnou ránu, z oboru přírodovědy odstranil všechno nadpřirozené a uvedl člověka ve vývojovou souvislost s ostatním organickým světem“. Krejčí měl za to, že darwinismus musí, už pro principy, na nichž stojí, každého logicky myslícího člověka přivést k pozitivismu jako k jediné „vědecké filozofii“. Tak se podle něho darwinismus stává „částkou“ Spencerovy syntetické evolucionistické filozofie, a tím pozitivismu vůbec.

Rádlovy Dějiny vývojových teorií²⁸ jsou dosud v české literatuře nejšířeji založenou prací o darwinismu; podrobně vykládají nejen Darwinovo učení samotné, nýbrž i jeho předpoklady (stav biologie v první polovině 19. století) a další vývoj, a to se stálým zřetelem na ostatní biologické a biologicko-filozofické koncepce. Rádlovo vlastní stanovisko bylo však nedarwinovské; jako odpůrce Krejčího a pozitivismu vůbec přestává (přes své původní badatelské zaměření na biologii) zakládat filozofii na přírodovědě a „jeví spíše moderní zájem o náboženství“ (měl za to, že „nejen protestantismus, nýbrž i katolicismus ukazuje nový život“). Součástí závěrečného oddílu knihy („Úpadek darwinismu“) je i citovaná už kapitola o darwinismu v Čechách. Rádl se v ní snažil doložit, že jako „nebylo českého materialismu, nebylo ani českého darwinismu, ačkoli českých článků o Darwinově učení jest přece několik“. Ze starších filozofů píšících u nás kriticky o darwinismu Rádl v této souvislosti připomněl T. G. Masaryka (jeho odmítavé poznámky např. v pracích *Konkrétní logika*, *Naturalismus*, *Moderní člověk a náboženství*, *Ideály humanitní*) a Františka Mareše (1857—1942), který darwinismus — vykládaje si ho vitalisticky — považoval za jednu z „regulativních idejí řídících naše pokusy o jednotné poznání“ (*Idealismus a realismus v přírodní vědě*, 1901).²⁹ Rádlův spis z počátku století, spatřující v Darwinově učení ještě důležité biologické a filozofické téma, předznamenává svým kritickým stanoviskem pozdější už zcela odmítavý nebo lhostejný vztah k darwinismu především u tzv. „mladší české idealistické filozofie“, tj. u nepozitivistických proudů české buržoazní filozofie z let mezi dvěma světovými válkami.³⁰

¹ Jako první z Darwinových knih vyšla v českém překladu jeho *Cesta přírodopytčova kolem světa* (1912). Český překlad *Vývoje druhů* od Františka Klapálka vyšel v roce 1914; se stejným vročením vyšel i český překlad vlastního životopisu Darwinova. Vůbec prvním českým překladatelem Darwinova byl Jan Mrazík (1848 až 1923), který na konci 80. let přeložil několik drobnějších Darwinových statí pro *Pedagogium* (v roce 1880 například *A Biographical Sketch of an Infant*) a pak pro *Pedagogické rozhledy*, které také založil (1886).

² Po výčtu zatím publikovaných Darwinových prací J. J. Malý konstatuje, že svými pilnými studii Darwin se zasloužil o to, že „domněnka již starších přírodopytčů o přechodu jednotlivých druhů organických tvorů v druhy jiné, až dosud nedostačtečně podpíranou, nezvratnými důvody ku platnosti přivedl a tím nový zákon přírody objevil, dokázav, že všechny předešlé a nynější organismy dají se uvéstí zpět nejvíce asi na půl tuctu rostlinných a živočišných základních tvarů, z nichž všechny ostatní povstaly a povstávají nepřestávajíc“. O činitelích, kteří podle Darwinova vývoje druhů podmiňují, Malý nic neříká.

³ Podle Z. Palovičové měl být článek o Darwinovi otištěn v roce 1864 ve staročesky a silně katolicky orientovaném *Čechovi* shodou okolností podkladem, z něhož vyšel anonymní autor první slovenské zprávy o darwinismu v luteránských *Církevných listoch* 1865 (*Ohlas a význam popularizácie darwinizmu na Slovensku*, *Filozofie* 1982, č. 6, s. 742). Problém je ovšem v tom, že časopis *Čech* před rokem 1865 ještě nevycházel.

⁴ Srovnej např. darwinovské číslo *Časopisu Národního muzea v Praze* 1983, řada přírodovědná, č. 2.

⁵ „/.../ Druhý díl Čelakovského *Růže stolisté* je zbrásněnou naturfilozofií; Amerling psal podivuhodné fantastické úvahy o podstatě přírody; Purkyně byl v některých článcích *Zivy* smělým naturfilozofem (píše, že druhy Novalis měl naň velký vliv) a A. Smetana vydal velký spis v duchu téhož směru. Ani jiní vlastenci nevyhýbali se tomuto směru: Palacký byl pro Kanta, Šafařík vážil si Okena a Kollár Okena nejen poslouchal, nýbrž oddal se v Jeně i rostlinopisu, tehdy u naturfilozofů velmi

- oblíbenému; Vocel psal i novely v duchu naturfilozofickém.“ (S. 527.) — Jan Janko ve studii *Darwinovo místo ve vývoji biologie a český evolucionismus* (Časopis Národního muzea v Praze, řada přírodovědná, č. 2, s. 67 a d.) v souvislosti s naturfilozofickou tradicí připomíná i „jednoznačný evolucionistický odkaz B. V. Bercholda a J. S. Presla v jejich Rostlináři, který zrcadlí již obecnost evolucionismu u našich biologů“.
- ⁶ Srovnej Michňáková, I.: *Augustin Smetana*. Praha 1963, s. 53.
- ⁷ S Purkyňovým jménem bývá zprostředkovane spojována i první zatím známá zmínka o Darwinovi u nás, totiž dopis Purkyňova asistenta Julia Sachse Miroslavu Tyršovi z června 1860, doporučující ke studiu Darwinův spis. Srov. Tvrdý, J.: *Jest filozofie Tyršova pozitivismem? Tyršův sborník I*, 1920, s. 10 a také *Ohlas Darwinova díla v Čechách* ve sborníku *Darwin a dnešek*, Praha 1959, s. 37.
- ⁸ Srovnej především práci V. Orla *Vznik umělé selekce před Darwinovou koncepcí přírodní selekce* v citovaném čísle Časopisu Národního muzea. Tam jsou i odkazy na další příspěvky k této tematicce.
- ⁹ Klácelův darwinovský text je otištěn v článku Gabriel, J., Orel, V.: *F. M. Klácel a přírodní vědy*, Sborník prací fil. fak. Brno, B 19 (1972). Klácel přednášku napsal asi v roce 1872, jak se dá soudit z jeho marginálií v Darwinově spisu *On the Origin of Species*, vydaném v tom roce v USA (exemplář je uložen v Náprstkově muzeu v Praze). V. Orel upozornil na to, že Klácelovým poznámkám se svým zaměřením přibližují Mendelovy marginálie v německém exempláři Darwinovy knihy z roku 1863 (ten se nachází v archívu Mendeliana v Brně).
- ¹⁰ Klácel pomáhal Mendelovi v počátcích jeho přírodovědeckých studií, časem si však přestali rozumět; Klácelův hegelianismus byl Mendelovi cizí. Mendel se vedle studia biologie (buněčné teorie) zaměřoval na exaktní fyziku a matematiku, navíc měl proti Klácelovi rozsáhlé znalosti ze zemědělské šlechtitelské praxe, která tehdy na Moravě využívala hybridizace pro vyšlechtění nových rostlinných odrůd. Syntézou teoretických disciplín a šlechtitelské empirie vznikla také Mendelova idea elementů-genů. Tím Mendel představuje počátky nové exaktní biologie, které nerozuměl nejen Klácel, ale ani jeden z tehdy nejvýznamnějších biologů K. W. Nägeli, a po něm dlouho řada dalších biologů (srov. články citované v poznámce 11). Svým řešením problému dědičnosti na základě diskretních elementů přispěl Mendel i k hlubšímu poznání mechanismu evoluce.
- ¹¹ Srovnej Král, J.: *Československá filozofie*. Praha 1937, s. 42.
- ¹² *Záhada štěstí a Myšlenky k psychologii společnosti*, které vyšly původně německy, napsal Lindner za svého pobytu v jugoslávské Celji. Česky je vydal J. Král na přelomu 20. a 30. let. Text *Filozofie učitelka učitelů* z let 1884—1885 (v podstatě jde o darwinovskou kapitolou doplněný Úvod do filozofie z roku 1866 vyšel až z Lindnerovy pozůstalosti v roce 1894).
- ¹³ Prvními třemi světovými zákony jsou zákon kvalitativní totožnosti hmoty a síly, kvantitativní stálosti hmoty a kvantitativní stálosti síly.
- ¹⁴ O tom, jak si Durdík vážil Darwina, svědčí i jeho přednáška v Jednotě filozofické v roce 1882, kdy mezi „nejznamenitějšími jmény“ v jednotlivých oborech literatury 19. století uvádí i jméno Darwinovo (spolu se jmény básníka Byrona, filozofa Herbarta a filologa Boppa).
- ¹⁵ K Durdíkově „kantovské“ obhajobě Darwina poznamenává Miroslava Volková, že — i když Durdíkovy argumenty byly někdy „dvojnásobně mylné“ — z hlediska společenského účinku v dané situaci však „objektivně Durdíkova činnost i jeho názory upevňovaly darwinismus a pomáhaly tak nepřímo šířit i jeho materialistické a protiteistické důsledky“ (viz *Darwinismus u českých herbartovců a u M. Tyrše*. Vesmír 1956, č. 4, s. 135—137).
- ¹⁶ Zdeněk Nejedlý v Hostinského studii Darwin a drama později viděl jen projev „mladého nadšence pro exaktnost přírodních věd“, hledajícího spojení mezi nimi a literaturou, pokus, který musel ztroskotat, takže „článek ten působí již svou naivní odvahou metodickou“. Nejedlý měl za to, že na současném krizi estetiky mají vliv i nedostatký „přírodovědecké estetiky“. (*Krize estetiky*, 1913.)
- ¹⁷ Miloš Jůzl se ve své knize *Otakar Hostinský* (Praha 1980) zmiňuje o tom, jak se Hostinský i pro své hodnocení darwinismu dostával do sporu s autory Vlčkovy Osvěty, kteří „spojovali mravní a umělecké hledisko do nerozlučné jednoty, přičemž navíc jejich pojetí morálky bylo značně úzkoprsé“. Např. E. Krásnohorská nevyjadřovala jen své stanovisko, když tvrdila, že nemravnost v umění se vlastně

rozšířila z Darwinova učení a hlavně z učení podarwinovců (srov. s. 204).

- ¹⁶ Tvrđý, J.: *Jest Tyršova filozofie pozitivismem? Tyršův sborník I, 1920. Tyršova filozofie, Tyršův sborník IV, 1924.*
- ¹⁹ Srov. Matiegka, J.: *Dějiny nauky o člověku v českých zemích. Vývoj české přírodovědy. Jubilejní sborník na paměť 60letého trvání Přírodovědeckého klubu v Praze.* Podle Matiegky Grégr v citovaném článku „projevuje již úplně evoluční myšlenku“, protože např. píše: „Od prvního nálevníčka, jenž obýval rozlité vody prvního věku, až k velezvěřům doby předpotopní, pokračovala příroda v tvoření dokonalejších a vždy dokonalejších tvorů, až konečně k člověku dostoupila; kdož ale člověku za to ručí, že právě on jest poslední květ tvořivé na tomto světě mcnosti?“ O evoluční myšlenku tady jde, avšak k darwinovskému evolucionismu má tu Grégr ještě daleko.
- ²⁰ Darwinovou teorií podporovaný antiklerikalismus a ateismus A. Štastného (filozofa-samouka, radikálně smýšlejícího mladočecha a zakladatele politického agrarismu) se odráží i v jeho korespondenci s E. Grégrem, vydané H. Tauberem v roce 1928 v knize *Že života Alfonse Štastného.* Např. v roce 1873 Štastný v souvislosti s kritikou jedné jeho brožury v Národních listech píše: „Ale ta pitomost o 'tom 'darwinismu', jemuž ten pan spisovatel nerozumí. .../ Tak tedy ani tato teorie se nesmí hlásat v národě? .../ Tak tedy darwinismus je nemravný. A já háje ho jsem také nemravný?“
- ²¹ Viz Babák, E.: *O teorii vývojové*, Brno 1904; Mrázek, A.: *O nauce vývojové*, Praha 1907; Domin, K.: *Úvod k novějším teoriím vývojovým*, Praha 1909.
- ²² A. Štastný už v roce 1871 založil v Jistebnici spolek „Nevěřící“ (resp. Přátelé svobody svědomí), který měl představovat počátky hnutí, jež by „předstihlo veškeré národy, jenž to nepřivedly dosud dále než k bezkonfesielnosti a svobodnému náboženství“, a J. A. Bulova se zase pokoušel o „monistické náboženství“.
- ²³ Například v článku *Sociální demokraté ve službě přírodní vědy* (Budoucnost 1876, č. 23) můžeme číst, že „Vítězství přírodní filozofie nad starou šosáckou scholastikou je vítězstvím zásad sociální demokracie nad předsudky světa a náboženskými názory. .../ S vědou přírodní proniknou mezi lid obecný zároveň zásady námi hlásané, tj. zásady sociální demokracie. Neboť co jest medle zásada sociální demokracie — Spravedlivé a přirozené uznání a vykonávání zákon přírodní!“ Přímou o darwinismu píše *Dělnické listy* (1881, č. 6): „.../ původ plemen lidských dokazuje, že ne libovůle a choutka mimo hmotu existující, vůle jednotlivá, tj. kteráž řídí běh věcí — nýbrž že s podstatou hmoty nerozlučně spojené podmínky působí, že tudíž jen materiální a mechanické síly a příčiny v nekonečných prostorách světových zrozuji ony poměry zemské.“
- ²⁴ Viz *Rovnost 1886*, č. 4, rubrika Hovorna. — Pro propagaci darwinismu ve škole i na dělnických schůzích musel Krkoška v roce 1885 odejít z učitelství služby. V závěru Hovorny odkazuje Krkoška na Bulovův *Výklad života, Kodymova pojednání Novější názory o stvoření světa a Čemu učil Darwin?*, Durdílkovy úvahy v knize *O pokroky přírodních věd* a na „spis Josefa z Vratislavi *Z dějin vývinu pokolení lidského*“, vydaného jako Otisk *Dělnických listů*.
- ²⁵ Srov. Dubský, I.: *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963, s. 298 an.
- ²⁶ Na počátku sedmdesátých let se u nás Darwinovo jméno dostává i do krásné literatury. Například v roce 1871 Jan Neruda uveřejnil v Národních listech fejeton *Neodělní kázání na základě Darwinovy nauky*, v němž vyslovuje naději, že se jednou všichni lidé dočkají té životní úrovně, kterou už nyní mají některá zvířata. Literárně prý cenný vliv Darwinova učení se však shledává především v jeho Kosmických písních (1878), ve verších jako „kde rozvoj je, je boj / po světě boj je všude“. U Jakuba Arbesa se „darwinistické“ motivy objevují v jeho romanetu *Newtonův mozek* (1877): „Od počátku až po konec neviděls než neustálý boj, vzájemné potírání a hubení tvorů nejdokonalejších .../ Nyní stojí lidstvo před trůnem boha darwinovského — hrozného nemilosrdného boha síly a moci .../ Z trůnu ho nesrazíte .../ Trůn boha toho možno jen podrýtí — zásadami humanity.“ Jaroslav Vrchlický se nechal darwinismem inspirovat už ve sbírce *Duch a svět* (1878). V pozdějším *Breviři moderního člověka* (1892), v básnické apoteóze největších duchů 19. století ve vědě a poezii (dvou principech vedoucích lidstvo ke štěstí založeném na práci a lásce) čteme spolu se jmény Huga, Wagnera, Renana, Goetha, Edisona, Pasteura, Ibsena a Tolstého i jméno Darwinovo: „Darwin, toť starý Ftos, jenž protrh' temna kůru / a světla pochodní jal čeliti se noci / ve zákonů rozvoje

- vrh' sil a živlů moci / vše zjevy v řetěz spjal od země k nebi vzhůru.“
- ²⁷ Z filozofů vedle Krejčího mluvili ještě František Čáda o Darwinových zásluhách o vznik psychologie dítěte a Emanuel Rádl o historických předpokladech Darwinovy teorie. Přednáška Němcova, Krejčího a Čádova vyšly téhož roku v České mysli, Rádlova v Nové době.
- ²⁸ V německém znění vyšla Rádlova kniha už v roce 1905 (a potom ještě v roce 1913); v roce 1930 vyšla anglicky a v roce 1931 španělsky.
- ²⁹ Podobně jako Rádl začal i Mareš pracemi z oboru biologie (fyziologie). Jeho noetické stanovisko dobře vystihl Josef Tvrdý, když v Průvodci dějinami evropské filozofie napsal, že „jeho noetika je čistě eklektická a kolísá mezi novokantovstvím, bergsonovským intuicionismem a naivní citovou noetikou z počátku romantiky“. Ve filozofii přírody a života se Marešovými autoritami stali H. Driesch a H. Bergson.
- ³⁰ Převažující lhostejnost vůči Darwinovu učení konstatoval v roce 1932 v České mysli Josef Navrátil v článku *Padesát let od smrti Darwinovy*. (Jen „ruský marxismus“ prý „spatřuje v Darwinovi svého proroka“.) Podle Navrátila byl Darwin „nejpodnětnejším myslitelem 19. století“, v současné době zůstává však z něho jen „myšlenka vývojová“. „Návrat k Darwinovi“ je však potřebný už proto, že v biologii je třeba překonat mechanismus, který sem darwinismus zanesl a který se odtud dostal i do společenských věd.

THE DIFFUSION OF DARWINISM INTO BOHEMIA AND MORAVIA

The article is an elaborated version of a chapter from *Anthology of the History of Czech and Slovak Philosophical Thought*, volume two, which is under preparation. It summarizes and from certain aspects elaborates information about the reception of Darwin's development theory in the Czech milieu in the last third of the 19th century, especially in science and philosophy. The paper comments on the reactions on Darwin in social democratic press and partly in fiction, too.